

Штрихи

Микола Маранчак

УДК 82 (091)

КНИЖКИ, ЯКІ МИ НІКОЛИ НЕ ПРОЧИТАЄМО

Стаття становить собою короткий огляд загубленої впродовж людської історії літературної спадщини. Розглянуто долю творів Гомера й Гіппократа, Пушкіна та Гоголя, Пруста й Гюго, творів “Троянського циклу” – головного претендента на звання “римської камасутри” та ін. Автор намагається не лише віднайти причини трагічної долі великих літературних скарбів, а й відтворити в короткій згадці атмосферу і зміст деяких із них, передбачити ймовірність їх знаходження в бібліотеках Ватикану чи в інших захованих або загублених сховищах.

Ключові слова: літературна спадщина, “Троянський цикл”, бібліотеки Ватикану.

Mykola Maranchak. The books that we would never read

The paper surveys the literary texts lost during the course of human history. The author touches upon the fate of the works by Homer and Hippocrates, Pushkin and Gogol, Proust and Hugo, as well as of the texts of the Trojan cycle, a sort of Roman Kama Sutra. Thereby, he not only seeks to find the explanation for the tragic fate of the great literary treasures, but also tries to recreate their atmosphere and contents and to estimate the possibility of their occurrence in Vatican libraries or in other hidden or lost collections.

Key words: literary heritage, the Trojan cycle, Vatican libraries.

Рукописи не горять.
(М. Булгаков)

За всю свою злободенну історію людством написано стільки книжок, що сьогодні на кожного жителя Землі їх припадає аж по 20 тисяч. Серед них зустрічаються цікаві нам і не дуже, деякі відкидаємо вже за самою лише обкладинкою, а певні хочеться перечитувати від палітурки до палітурки знову і знову. Але ж у світі стільки ще не прочитаних книжок, незнайомих героїв, невідомих сюжетів, що перечитувати здається справою марнотратною!.. Тим паче, якщо зазирнути до історії світової літератури, стає ясно, що з деякими з них ми попрощалися назавжди, не встигнувши й познайомитись. Вони залишилися дівчиною, яку ми так і не запросили на танець, і тепер вона стала безмірно привабливою, бо живе лише в нашій уяві. А уява здатна наділити її всією мислимою досконалістю – у цьому ж її спокуса...

Історія світової літератури – це історія не лише цінних надбань. Усі великі письменники – від Шекспіра до Данте, від Гомера до Хемінгуея – написали свого часу книжки, які назавжди зникли в темряві часів. Часто не війна чи стихія стає нищівною: іноді сам творець усупереч булгаковському “рукописи не горять” нищив своє написане чадо на тлінному поприщі життєвих перепетій. Так, скажімо, біографічний роман про одного з основоположників російської літератури Михайла Достоевського потихеньку тлів у руках його автора Михайла Бахтіна, коли той пустив його на самокрутки в казахстанському засланні, безбожно викуривши спершу Біблію. Чи не іронія?..

Якби свого часу не пала Троя, варвари – не зруйнували Рим, християни – не втрутились у культури багатьох країн, а доба Античності не скінчилась, яким був би наш світ? Сьогодні звикли вже до думки, що у старовину люди не вирізнялися світлістю розуму, а наукові знання були не вище рівня дитини, та за самими лише згадками про втрачену літературу і фрагментами з неї видно: культура й наука набагато випереджали наші навіть найсміливіші уявлення про них.

На жаль, антична культура як кращий зразок не лише європейської, а й загалом світової літературної спадщини предків дожила до сучасності в дуже малому обсязі. Безцінна Олександрійська бібліотека, за різними даними, утратила через пожежу від 70 до 490 тисяч папірусних сувоїв, які ввібрали величезні зібрання древніх часів. Отже, від прославлених античних авторів нам залишилось мало: від “батька комедії” Арістофана з 44 творів повністю дійшли лише 11 (до речі, він узагалі єдиний комедіограф, чиї твори – постали перед нами не лише у фрагментах), від основоположника математики Евкліда – близько половини написаного, від батька медицини Гіппократа взагалі жодного оригінального твору. Відомий “Кодекс Гіппократа” – насправді збірка трактатів практичних фахівців медицини, що належали до школи Гіппократа. Дуже мало відомо про те, що Гіппократ насправді думав, написав і зробив, але, поза сумнівом, протягом багатьох віків він сприймався як взірець лікаря. Від трьох великих афінських трагіків також залишились тільки 7 із 80 п’єс Есхіла, 7 із 120 творів Софокла, 18 із 90 п’єс Евріпіда.

Не дійшов до нас і комічний епос Гомера “Маргітес” про дурня, який, за словами Платона, “знав багато, але все погано”. Арістотель стверджував, що “Маргітес” щодо жанру комедії була тим, чим стали “Іліада” й “Одіссея” для грецької трагедії. Так це чи ні, ми вже ніколи не дізнаємось. До речі, “Іліада” – лише одна з оповідей про Трою, яку продовжували давньогрецькі епічні поеми різного авторства, названі “Троянським циклом”. У циклі йдеться про події, що хронологічно відбуваються паралельно або після подій, описаних в “Іліаді”. Скажімо, у поемі “Телегонія” викладалися події не самої лише троянської війни, а й ті, що їй передували та відбувалися після неї. Телегон (від грец. “народжений далеко”) був сином Одіссея та Кірки – тієї самої, яка під час мандрівок Одіссея перетворила його супутників на свиней і з якою він переночував. Коли Телегон підріс, мати послала сина на пошуки батька. По довгих морських подорожах Телегон із товаришами прибули до Ітаки. Не знаючи, що це Ітака, вони почали різати стада місцевих жителів для прожитку. Одісей зі своїми вояками став на захист і загинув у бою від руки невідомого ним сина.

Окрім коротких переказів сюжету, до нас дійшов лише один рядок “Телегонії”: “Жадібно і м’ясом харчувався без міри, і солодким медом...” – що описує життя Одіссея у старості.

Ще одна поема із циклу – “Мала Іліада”, згідно з описом Арістотеля, дала сюжет не менш як вісьмом трагедіям, тоді як сама “Іліада” Гомера – лише одній чи двом. Жодна з поем “Троянського циклу” не дійшла в повному обсязі до нашого часу – лише у фрагментах та переказах.

Хоч би скільки казали про безсмертя культури й людської творчості, без матеріального носія вони приречені на забуття. Проте правила існують для того, щоб саме життя їх і порушувало. Усупереч природі речей про нещадність історичних епох поза часом так і лишається народна творчість. Так, слов’янський фольклор зберігався в усних переказах і вижив, хоча до XVIII ст. практично не записувався. У кращих зразках він дожив до свого вже напевного увіковічення, але потребує сьогодні ретельнішого дослідження.

Римська імперія, в якій уперше зафіксовані цензурні обмеження, інколи навіть занадто жорстко контролювала новітню літературу. Скажімо, Рим мав свого Казанову-письменника, один із творів якого цілком має право претендувати на звання “римської камасутри”. Публій Овідій Назон був останнім із відомих поетів Августового століття, зі смертю котрого закінчилася Золота епоха римської поезії. Прославився він своїми любовними елегіями, які вийшли під заголовком “Amores”, і поемою “Мистецтво любові” із настановами як для чоловіків, так і для жінок. Через нескромні подробиці й невідповідність пропагованих ним ідеалів любові офіційній політиці імператора Августа щодо сім’ї та шлюбу Овідій був висланий із Риму до Західного Причорномор’я, де і провів останні десять років життя. У розпачі частину своїх елегій він сам спалив “для виправлення”. Також утрачено назавжди його трагедію “Медея”, яка вважалась у римській літературі одним із кращих зразків цього літературного жанру.

Не менше трагічних утрат у літературну епоху нового часу. Гоголь, дописавши другу частину “Мертвих душ”, у ніч на 12 лютого 1852 року спалив її. Для світової спільноти цей учинок лишився невиправданим. Відомо, що в Москві двома роками раніше він прочитав окремі розділи цього твору своїм друзям і зустрів загальне схвалення та захват. Однак уже тоді письменник почав страждати від дивних нападів фобії смерті. Важкий психічний стан погіршувався частими зустрічами із фанатичним священиком Матвієм Костянтинівським, котрий докоряв Гоголеві його “літературною гріховністю”. Духовник навіть наполягав на тому, щоб Микола Васильович відрікся від Пушкіна, перед талантом якого схилився. Сам же Пушкін через твір “Гавриїліада” про спокушення Марії архангелом Гавриїлом вважався ледве чи не ворогом церкви; свого часу його врятувало лише покровительство самого імператора Миколи І. Не зважаючи на жорсткий ценз тих часів, Тургенєв про “Гавриїліаду” написав: “Пушкін надіслав мені одну свою чудову витівку”.

У ніч, коли згорів другий том “Мертвих душ”, М. Гоголь молився до третьої години, після чого взяв портфель, витяг із нього кілька паперів, а решту наказав кинути у вогонь. Перехрестившись, він повернувся в ліжку й нестримно заплакав. Автор утратив свої думи, як писав Шевченко, своїх дітей, а без них немає майбутнього, немає самого життя.

Історія літератури примхлива. Марсель Пруст так і не зміг закінчити редакцію свого роману-епопеї “У пошуках втраченого часу”. Останні три томи із семи, які містили майже 2 тисячі персонажів, по його смерті довелось доопрацьовувати вже його братові Роберту. Чи, може, сам автор хотів ще щось сказати у своєму творі?..

Віктор Гюго, натхнений успіхом “Собору Паризької Богоматері”, збирався написати два нових романи, коли не як продовження, то як додаток до нього. Але “Кікангронь” і “Син Горбаня”, що він їх наперед рекламував (вони мали доповнити його погляди на мистецтво й феодалізм Середньовіччя), так і не були написані.

Узагалі, доля більшості втрачених творів невідома, тому, як правило, вони вважаються знищеними. Проте коли 1980 року на світ з’явився історичний детектив італійського науковця й письменника Умберто Еко “Ім’я рози”, багато дослідників змінили вектор своїх думок про літературні втрати. У названому романі розповідається про середньовічний монастир, куди прибув головний герой – учений францисканець Вільгельм Баскервільський для розслідування таємничого злочину. Інтриги приводять його в бібліотеку аббатства, де в потаємній кімнаті він знаходить величезну кількість безцінних, як вважалося раніше, давно вже втрачених книжок. Власне, головною з його знахідок

була друга частина “Поетики” Арістотеля, яка також вважалась утраченою людством і яка, за сюжетом роману, спростовує гріховність сміху. Арістотель прирівнює сміх до мистецтва й указує на його пізнавальну цінність, тоді як більшості середньовічних християн він здавався “люцеферіанською іскрою”.

Ідея роману Еко про приховані від людства, здавалося б, уже втрачені літературні скарби може бути слушною не лише на сторінках книжки. Скажімо, ми навіть не здогадуємося, що приховує бібліотека Ватикану (Bibliotheca Apostolica Vaticana). Хоча, за офіційними даними, вона заснована лише у XV ст., перший архів, який і ліг в її основу, згадується ще на початку появи офіційної церкви в IV ст. Спадщина, зібрана главами римсько-католицької церкви, значно розширювалося за рахунок отримання в дарунок, придбання або здачі на зберігання цілих бібліотек. Нині фонди Ватиканської бібліотеки налічують близько 1 600 000 друкованих книжок, 150 000 манускриптів, 8 300 інкунабул, понад 100 000 гравюр і географічних карт. Цілком можливо, що вона має чимало прихованих приміщень (так часто будували в Середньовіччі), про існування яких багато хто з пап, провівши все життя у Ватикані, могли навіть не підозрювати.

Скажімо, деякі рукописи великого Леонардо да Вінчі й досі зберігаються за сімома печатками Ватикану. Чому? Є версія, що вони містять щось, здатне завдати шкоди престижу церкві. Особливою загадкою бібліотеки вважаються таємничі книги тольтеків – стародавніх індіців (сусідів народу майя, про яких цікаві речі писав американський антрополог Карлос Кастанеда, чиї твори в 60-х рр. XX ст. стали справжнім одкровенням для хіпі та загалом того покоління). Про них відомо лише, що вони існують, решта – чутки, неперевірені припущення й легенди.

Хоча в бібліотеці зберігаються численні архіви, допуск до них читачів суворо обмежений. Офіційно бібліотека відкрита для науково-дослідної роботи, але щодня її можуть відвідувати в середньому 150 учених і фахівців. За такої інтенсивності досліджень (навіть без урахування постійного поповнення фондів) вивчення зібраних у бібліотеці скарбів завершиться аж через 1250 років!

Чудовими “збирачами” й “колекціонерами” завжди були політичні диктатури. Третій Рейх усього за 12 років зібрав величезну бібліотеку рідкісної літератури. Тривалий час бібліотека, яка збиралася організацією Аненербе, створеною з метою науково-ідеологічного забезпечення Третього Рейху, вважалась утраченою. Але, за словами директора Центру російських досліджень Московського гуманітарного університету Андрія Фурсова (якщо їм можна довіряти), архів зберігається в Росії. І вся комедія полягає в тому, що доступ до неї переважно мають люди, які навіть і близько не знають, хто такі Аненербе...

Отже, ми повинні сьогодні бути вдячними часові, в якому живемо, адже для нас відкрито миттєвий електронний доступ не лише майже до будь-якої бібліотеки світу, а й до багатьох архівів, особистих колекцій, музеїв. Проте, переглядаючи всі їхні численні каталоги, ніколи вже не знайдемо заголовка тієї книги, чия доля знову і знову нагадуватиме нам про дівчину, яку ми могли б кохати, але яка так і залишиться нездійсненою мрією. Хоча переконуємося, що рукописи, за словами Булгакова, справді не горять – лише за умови, якщо їх ніхто не палитиме...

Отримано 23 травня 2012 р.

м. Київ